

Csoóri Sándor, a pápai diák

Hogy kerül a zámolyi szegényparaszt gyerek hat osztály után a Pápai Református Kollégiumba? A történet azzal kezdődik, hogy Móricz Zsigmond 1931-ben egy falusi iskolát meglátogatva a parasztyerekek vigasztalan helyzetén kesereg. Csupa okosság, csupa kíváncsiság a szemekben, de szaharai reménytelenség körülöttük. Semmi esély arra, hogy tanulhassanak! „Kenyéren és vízen” a címe az írásnak.

Talán Móricz írása is belejátszott abba, hogy nyolc-tíz évvel később elindul az országban a falusi tehetségmentő mozgalom. A zámolyi iskolában, 1942 tavaszán, a tanítás után ott marasztottak öt gyereket. Tanítójuk és az ismeretlen vendégtanár elmagyarázta, hogy szűrővizsgára jelölték ki őket, kérdésekre kell válaszolniuk, s a legügyesebbet elviszik még egy újabb tehetségvizsgálatra. Ha ott is megállja a helyét, valamelyik híres gimnáziumban ingyen tanulhat, és leérettségizhet. – Néhány hét múlva az öt közül engem hívtak meg erre az újabb vizsgára, a Pápai Református Gimnáziumba – írja Csoóri Sándor a „Diákévek harangzúgásában” című írásában.

Pápára tizenhárom jelölt érkezett. A gyerekeket három napon át történelemből, nyelvből, képzelőtehetségből, számtanból és még ki tudja miből vizsgáztatták, a tanárok gyakran stopperórával a kezükben mérték a válaszok, megoldások idejét.

Nagy kaland volt ez a három nap a tizenkét éves diáknak, akit szülei szeptemberben úgy íratnak be a hatodik elemibe, hogy tanulása ezzel véget ér. Nem ért véget. Négy-öt tekintélyes tanár három napon át figyelte, hogy működik a gyerekek agya, milyen a szókincse, a képzelete, mennyire járatosak a tananyagban. És a remélt siker, a kollégium, a sok diák, a város, ahol hétköznapi is lehet fagyaltot kapni, nemcsak búcsúkor! A folytatás kevésbé szórakoztató, inkább izgalmas volt. Eljött augusztus eleje, közepe, és még mindig semmi, a Tehetségmentő Intézet sem jelentkezett. Az anya csupa láz és lázadás. Mi lesz, ha a fiáról kiderül, hogy nem ütötte meg a mércét? A fél falu kárörvendőn nevet

VATHY ZSUZSA (1940) író, újságíró, szerkesztő. Budapesten él.

majd, és szégyenbélyeget süt a családra. Nem és nem! Ha nem taníttatja ki az állam, akkor kitaníttatják ők. Még ha belerokkannak, akkor is. Tandíj, kollégium, étkezés, zsebpénz? Belegondolni is rettenetes! Mégis, augusztus vége felé az anya – talán kálvinista konoksága is belejátszott, írja a fia – elhatározza, hogy igenis írástudó ember lesz a fiukból. Szeptemberben már első osztályos tanuló és a kollégium lakója.

Alig egy hónap telik el, a család levelet kap, hogy a Bicskei Állami Gimnázium felvette ingyenes diáknak Sándor fiukat. Az anya a zámolyi paptól kér tanácsot. A pap azt javasolja, ne tépjék ki a gyereket a pápai kollégiumból, az osztálytársai közül, várják meg a félévi vagy az év végi bizonyítványt. Ha kitűnő lesz, felveszik a konviktusba segítőnek, és ettől kezdve ingyenes lesz a koszt; és jó bizonyítvány esetén ugyanez lesz a helyzet a tandíjjal is, a szegény, de kitűnő tanulók tandíjmentességet kaphatnak.

Ezzel elkezdődött a pápai nyolc év, amit már a második osztály vége felé, 1944. március 19-én megszakított a német megszállás. A páncélautós német katonák megérkeztek Pápára, megálltak a város Fő terén, egyszerre akartak fenyegetőnek és barátságosnak mutatkozni. Az öregebb diákok, tanáraik jóváhagyásával elővették a március tizenötödiki kokárdáikat, és tüntetően újra kitűzték – írja Csoóri –, mi pedig, az elsősök és másodikosok, követtük őket. A légiriadók és a bombázások azonban hamarosan véget vetettek a tanításnak.

Szülei a tizennégy éves Sándort ősszel nem engedik vissza Pápára, mi lesz, ha a háború alatt szétszakad a család? A front hónapokon át megrekedt Csákvár, Zámoly környékén, ez emberek minden napja azzal telt, hogyan szerezhetnek élelmet, és a támadások elől menekülve hogyan őrizhetik meg az életüket. Következő év tavaszán a koldusélet véget ért, az uradalom magtárában rengeteg búzát és rozsot találtak. A Nemzeti Tanács megörlette, és elrendelte igazságos szétosztását. Ehhez azonban olyan személyt kellett keresni, aki osztani, szorozni tud, kiszámolja a fejadagokat, és nyilvántartást vezet a szétosztott lisztről. Zámoly egyetlen tanult embere Csanádi Imre költő fogságba volt, így a két gimnáziumi osztályt végzett, tizenöt éves Csoóri Sándor volt az egyetlen, akit meg lehetett bízni, hogy számolja ki és mérje ki a lisztfejadagokat.

Zámolyon ezután mindenki úgy gondolta, hogy a tizenöt éves fiú nem megy vissza Pápára, az iskolába, hanem beáll – persze, hogy beáll – molnárinasnak. Nem így történt. Ősszel Csoóri Sándor – a sok bizonytalanság és veszély ellenére – folytatatta az 1942-ben elkezdett gimnáziumot, ami 1950-ben érettségivel végződött.

„Diákévek harangzúgásban” című írásában Csoóri Sándor leírja, mit kapott Pápától, a Református Gimnáziumtól, a kollégiumtól, a tanároktól, mit a várostól. Mindenekelőtt Petőfit és Jókait, akik a költészethez, az irodalomhoz kapcsolódás közvetlen esélyét kínálták fel számára, iskolájuk, egykori lakóhelyeik révén. És a protestáns vallás tiszteletét. „Én Pápán lettem igazán protestáns – írja –, a gályarabok hűségén nevelődő, de ezzel párhuzamosan ösztönös tanulója a belátásnak, a szabadelvűségnek. De a művészet világába is bevezetett Pápa, és ennek személyes közvetítője A. Tóth Sándor tanárunk volt.”

Negyvennyolc évvel később, A. Tóth Sándor emlékkiállításának megnyitóján az egykori tanítvány azt mondja: ma már tudom, hogy nemcsak diákéletem, hanem a későbbi is másként alakul, ha életem ama bizonyos metszéspontján nem ő, nem az a tanár és nem az a művész áll, akinek a kiállítását kell megnyitnom. „Pápára érkezésem első pillanatától utolsó pillanatáig rajtam tartotta a tekintetét”, ismétli el újra és újra, a számára oly fontos tény, hogy tókerti gyümölcsös kertje, ahol a tehetségvizsga tizenhárom résztvevőjével külön is foglalkozott, olyan volt, mint egy filozófiai vagy művészeti akadémia. A kapálás, a metszés, a gyomlálás, az almaszedés közben egy szellemi expedíciót is szervezett a „paraszttehetségek” számára, a versek, a festészet, a gondolat világába. – Ezeket a különórákon értettem meg – írja Csoóri –, mi a művészet általában, és hogy ezen belül mi a klasszikus, és mi a modern. Hogy ember nélkül egy fa pusztán a természet része, de ha egy ember kapcsolatba kerül vele, a fa átlép az ember világába. És hogy a művészet új igényeire, új ízlésére igenis szükség van, mert a valóság sosem adott dolog, azt újra és újra létre kell hoznunk. Teremtünk kell. – És a tanár a bemutatott képek segítségével elviszi a tizenöt-tizenhat gyerekeket a kubizmus, szürrealizmus világába. Gondoljuk meg, 1946–47-et írunk, és egy vidéki kisvárosban, Pápán vagyunk!

Minek köszönhető ez, mi a magyarázat erre? A. Tóth Sándor festő és rajztanár Rimaszombatban született, apja Tóth Béla építészmérnök, műépítész, édesanyja Schulek Vilma iparművésznő. Nagyapja Tóth József Bécsben végzett akadémikus festő volt. Sándorék öten voltak testvérek, a szülők gondoskodtak róla, hogy gyermekeik minden nap rajzoljanak, kézimunkázzanak. A fiúk az asztalos mesterséget is kitanulták, a gimnázium cserkészcsapatának tagjai, később vezetői voltak. Sándor érettségi után az elcsatolt Felvidékről átszökött Budapestre, a Képzőművészeti Főiskolán Glatz Oszkár és Rudnay növendéke lett, 1926-ban végzett, ekkor rendezte meg első kiállítását Rimaszombatban. Két évvel később nyugati tanulmányútra indul. London és Skócia után a honvágy hazaindítja, de Párizsban megáll unokanővérénél, Blattnerné Sulyok Helénnél, aki Blattner Géza festő és kísérletező bábművész felesége. A rövid látogatásból három év párizsi tartózkodás lesz. Sándor, mint Blattner Géza első és legfontosabb munkatársa, az Arc-en-Ciel (Szivárvány) kísérletező bábszínház bábuinak, darabjainak készítője, tervezője lesz. A színház világszínvonalat képviselt, új stílust adott az előadásoknak és bábjátékoknak. A. Tóth Sándor azonban nemcsak a 1929-es Nemzetközi Bábkongresszus szereplője lesz, hanem az ott töltött három év alatt festményeit is bemutatják Párizsban. 1929-ben „Bábjátékos” című képe a Salon d’Automne-ban, 1931-ben, a modern magyar festők kiállításán a Galerie Bonapartéban szerepel. 1937-ben, az Arc-en-Ciel sikerének csúcsa *Az ember tragédiája* előadása lesz, Blattner és munkatársai elnyerik a világkiállítás aranyérmét. A festő és tanár bábuit erre már – az egyiptomi szín az övé – Pápán készíti el, és itthonról küldi ki.

A. Tóth Sándort ugyanis 1931-ben a már ismerős, újra jelentkező honvágy hazahozza. „Honvágy-neuraszténia” című képét még két évvel korábban, Párizsban festette, mint mondta, ez a gyötrő érzés már Londonban is és minden

ősszel megkínózta. De hazatérésében legalább ennyire közrejátszott a hazája iránti kötelességtudat és Magyarország Trianon utáni helyzete is. 1932 szeptemberétől a Pápai Református Kollégium tanára.

Ezek ismeretében talán nem meglepő, hogy Csoóri Sándor élete egyik legmeghatározóbb szereplőjének őt, a pápai tanárt tartja. Ha későbbi írásaiba is belenézünk – az „Egy nomád értelmiségibe”, több olyan megállapítást, felejthetetlen mondatot találunk benne, amelyek ennek az időszaknak a tanulságaként születtek. „Gyakran arra gondolok, írja, egyedül a politikusokat kell elmarasztalnunk azért a kiábrándító helyzetért, hogy a politikát negyvenöt után nem osztottál föl, miként a nagybirtokot.” Másutt, ezt írja „ahol nincs öntisztító autonómiája a szellemi életnek, a tudománynak, a művészetnek, a politikai gondolkodásnak, ott a hatalom rendelkezik az emberek érzelmeivel.” 1978-ban pedig, akár az akkori értelmiség kritikájaként, akár önkritikaként így fogalmaz: „A politikai bűne az, hogy mindent megígérve leszoktatott bennünket a gondolkodásról s arról, hogy érvényt szerezzünk a gondolatnak. A mienk pedig az, hogy ez ellen akkor se lázadtunk föl, amikor már a kettős veszteség is nyilvánvalóvá vált: a politikáé és az értelmiségieké is.”

Mindezeket Csoóri Sándor *Készülődés a számadásra* című könyvben megjelent írásaiból és dr. Tóth Gábor édesapjáról készített *A. Tóth Sándor* című könyvében olvasom. És belejátszik még az, hogy én is Pápán születtem, én is pápai diák voltam, két évig engem is tanított A. Tóth Sándor. Azért tanított, mert amikor harmadik gimnazista voltam, 1957-ben, a forradalom után visszakerülhetett a tantárgyak közé a művészettörténet! Arra nem térek ki, hogy személye rám milyen hatással volt, de egy dolgot még elmondok.

2010. év végén Malagában, Picasso születésének 130. évfordulójára kiállítást rendeztek. A tárlat a *Toys of the Avant-Garde* címet kapta, arra utalva, hogy a hagyományos kultúra formáinak szétrobbanásakor az új művészet megérinti mindennapjainkat is, a játékokat, a bútorokat, a használati tárgyakat is. 165 művész munkáit állították ki Malagában, El Lissitzky, Paul Klee, Miro, Picasso mellett ott volt A. Tóth Sándor is. – Családja megkérdezett, nem akarok-e elmenni Malagába, a kiállításon szerepelni fog A. Tóth Sándor *Bábjátékos* című festménye, és Párizsban készült négy bábja, A kezek, A kislány a babájával, Az utca, a Fakatonák. Felejthetetlen öröm volt Picasso mellett pápai tanárunk faragott bábuit, festményét is látni.

Csoóri Sándorra emlékezve, idézhetnénk még Pápán írt verseiből is, de ezek a kezdő költő írásai. Talán fontosabbak a hatvanas években születettek, amelyekben már nemcsak az fogalmazódik meg, mit látott a városban, hanem az is – hogy miközben felnőtt lett –, mit tanult Pápán.

„Utak röppenek el szemem előtt, / mint éjjel fénycsóvás bogárcák – / El kell indulni minden útra, / az embert minden úton várják. / Nincs halálos érv a maradásra / csak a találkozással a kalandra – / Jegenyék, zöld, zöld szökőkútjaim, / záporoztatok tavaszt a magasba!” (*Menekülés a magányból*).

„A köveket mindig szerettem, / Voltak és mégsem éltek – / Köveken szállt hódolatom/ a semminek s a mindenségnek” (*Kövek*).